

Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΓΙΑΣΜΟΥ

Κώδικες ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει οἱ κάτωθι :

	Κώδιξ ὑπ' ἀριθ.	Αἰών	Σημιοῦται ἐνταῦθα
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (τεῦχος περγαμηνόν)	713	IB	Γ
»	670	IG	Δ
»	2014	IA	Z
»	662	IB-IA	H
»	2742	IA	Θ
»	661	IE	I
»	2690	IA	Ι
»	685	IE	K
»	2573	IA	K
»	877	IE	Λ
»	2724	IA-IE	Λ
»	703	IΓ	M
»	2696	IE	M
»	663	IE-IΓ	N
»	781	IΓ	E
»	848	IE	E
»	664	IE	O
»	851	IΣT	Π
»	798	»	Υ
»	759	»	X
»	2473	IE	X
»	64	IΣT	Ψ
»	1910	»	Q
»	2795	IB-IA	L
»	665	IΣT	ā
»	675	IZ	ā
»	674	»	ā
»	672	»	ā
»	667	»	ā
»	2438	»	α
»	706	»	ā
»	669	IΣT	ā
»	710	IZ	ā
»	716	»	ā
»	849	»	γ
»	813	IZ	δ
»	829	»	ε
»	718	IΗ	δ
»	734	»	ι

	Κώδιξ ὕπ' ἀριθ.	Αἰών	Σημειοῦται ἐνταῦθα
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (τεῦχος περγαμηνόν)	749	ΙΣΤ	μ
»	750	ΙΖ	ρ
»	754	»	υ
»	760	»	χ
»	771	»	ε
»	668	»	ε
»	836	»	τ
Ἐκ τῶν Εὐχολογιῶν τοῦ Δημητριάδου			
Βιβλιοθήκης Σινᾶ	957	Θ-Ι	Σ
»	956	Ι	Σ ₁
»	958	Ι	Σ ₂
»	959	ΙΑ	Σ ₃
»	962	ΙΑ-ΙΒ	Σ ₄
»	961	»	Σ ₅
»	973	»	Σ ₆
»	1036	ΙΒ-ΙΓ	Σ ₇
»	960	ΙΓ	Σ ₈
»	966	»	Σ ₉
»	982	»	σ
»	991	ΙΑ	σ ₁
»	981	»	σ ₂
»	968	ΙΕ	σ ₃
»	984	»	σ ₄
»	974	ΙΣΤ	σ ₅
» Παντελεήμονος Ἄθω	162	ΙΑ-ΙΒ	Π ₁
» Πάτμου	713	ΙΒ-ΙΓ	Π ₂
»	104	ΙΓ	Π ₃
»	105	»	Π ₄
» Ἁγίου Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	189	»	Π ₅
» Παντοκράτορος Ἄθω	149	ΙΕ	Π ₆
» Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	105	»	Π ₇
» Διονυσίου Λαύρας Ἄθω	489	ΙΕ	Π ₈
» Λαύρας	21	ΙΖ	Π ₉
» Πατριαρχείου Ἀλεξανδ.	149-104 (94)	ΙΑ	α ₁
» Ἀ. ταφ. μετοχ. ἐν Κων/λει	8 (182)	ΙΕ	Κ ₁
» Παρισίων Κοισλιανός	213	ΙΑ	Ρ

Εἰς τὸν Βαρβερινὸν Κώδικα παραπέμπομεν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Goar δημοσιευομένας ἐν τῷ Εὐχολογίῳ αὐτοῦ διαφόρους γραφάς καὶ κατὰ τὸν Conybear ἐν τῷ *Rituale Armenorum* ἐξ ὧ ἀνεδημοσιεύσαμεν καὶ ἄλλους τινὰς μνημονευομένους κώδικας. Ἐντυπον δ' Εὐχολόγιον εἶχομεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν Βενετίᾳ ἐκδοσιν τρίτην τοῦ ἔτους 1869, σπουδῆ καὶ ἐπιστοσίᾳ Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου Ζερβού, κατὰ ταύτην δὲ γίνεται καὶ ἡ παράθεσις τοῦ κειμένου τῶν εὐχῶν. Τὰ εὐχολόγια Δημητριάδου σημειοῦμεν διὰ τοῦ λατινικοῦ D, τὸν Βαρβερινὸν δὲ διὰ τοῦ B. Ἐνθα ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει συμφωνία κωδικῶν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διατάξεων, οὐχὶ ὅμως καὶ πλήρης τοιαύτη περὶ τὸ λεκτικόν, σημειοῦμεν τοὺς τοιαύτην συμφωνίαν παρουσιάζοντας κώδικας ἐντὸς παρενθέσεως. Διὰ τοῦ C σημειοῦμεν τὴν εἰς Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ Σλαβωνικοῦ εὐχολογίου τὴν ὑπὸ τοῦ J. King.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οἱ παλαιότεροι κώδικες ποιοῦνται διάκρισιν μεταξύ «εὐχῆς εἰς τὴν εὐλόγησιν τῶν ὑδάτων εἰς τὰ ἅγια θεοφάνεια ἔσω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» καὶ τῆς εὐχῆς «εἰς τὸ ὕδωρ τῶν ἁγίων θεοφανείων τῆς λεγομένης ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ μεσιαύλου τῆς ἐκκλησίας» (B K Δ Π₁ P Σ Σ₆ Σ₇). Καὶ ἡ μὲν εὐχή εἰς τὴν εὐλόγησιν τῶν ὑδάτων εἰς τὰ ἅγια θεοφάνεια ἔσω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἢ ἄλλως ἐπιγραφομένη «ἀκολουθία τῶν ἁγίων θεοφανείων» (P), χωρεῖ κατὰ τοὺς παλαιότερους ἢ ἐκ τῶν παλαιότερων προερχομένους κώδικας εὐθύς εἰς τὴν συναπτὴν, παραλειπομένων ὅλως τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν τροπαρίων (B, Βοδληϊανὸς Laudianus 92, K P Σ Σ₁, Βησσαριανός). Κατὰ τὴν διάκρισιν τῆς συναπτῆς ταύτης, ἢ τῶν ἄλλως ἐπιγραφομένων «διακονικῶν εἰς τὸν ἁγιασμὸν τῶν ἁγίων θεοφανείων (B), ὁ ἱερεὺς ἀναγνώσκει μυστικῶς καὶ καθ' ἑαυτὸν εὐχὴν ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, μεθ' ἧς κατὰ τοὺς πλείονας ἐκ τούτων (P, οἱ Βοδληϊανοὶ ἀμφοτέρω καὶ οἱ Γ H K I Λ M L Q Π O Ψ α ā e υ) ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ εὐχή Μέγας εἶ, Κύριε. Ἐκ τῶν λοιπῶν πάλιν κωδίκων ὁ μὲν Δ προτάσσει τὴν εὐχὴν Μέγας εἶ, Κύριε, ἐπιτάσσει τμημα τοῦ λεγομένου Προλόγου, ἀλλὰ καὶ σημειῶν εἰς τὸ περιθώριον: «ταύτην τὴν εὐχὴν οὐ λέγομεν», ὁ δὲ N σημειοῖ «αὕτη ἡ εὐχή οὐκ ἐκ παραδόσεως ἐκκλησ. παρελάβομεν λέγεσθαι. Καὶ εἰ μὲν θέλει, λέγεται αὕτη. Εἰ δ' οὖν ἄρξου ἀπὸ τοῦ Μέγας εἶ, Κύριε». Τὰ αὐτὰ σημειοῖ καὶ ὁ ὑλ' ἀριθ. 367 Ἱεροσολυμ. κώδιξ. Ὁ Σ₆ τέλος περιέχει μὲν τὸν Πρόλογον, ἐπιγράφει δὲ τὴν εὐχὴν Μέγας εἶ Κύριε «εὐχή εἰς τὸ ὕδωρ τῶν ἁγίων θεοφανείων ἔσω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» ὑπαινιττόμενος ἴσως, ὅτι ὁ Πρόλογος ἀνεγινώσκειτο καὶ ἀλλαγῆς (ἐν τῇ φιάλῃ). Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν εὐχὴν τῆς ἀκολουθίας τῆς γινομένης «ἔσω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ». Ἡ δὲ εὐχή, ἢ λεγομένη ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ μεσιαύλου τῆς ἐκκλησίας, σύντομος καὶ βραχεῖα, ἐξαιτεῖται τὸν ἁγιασμὸν τοῦ ὕδατος, ἵνα γένηται τοῦτο πᾶσι τοῖς ἀρρομένοις καὶ μεταλαμβάνουσιν εὐλογίας πηγῆ, ἰατρείον παθῶν, ἁγιασμὸς οἴκων, πάσης ἐπιβουλής ὄρατῆς τε καὶ ἀοράτου ἀλεξιτήριον, μετ' αὐτὴν δ' ἔπεται ἡ εὐχή Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς σου, ἢ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ ἀκολουθίᾳ τοῦ τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ καθὼς καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ ἀπαντῶσα.

Ἄξιοσημείωτον ὡσαύτως, ὅτι αἰτήσεις οἶαι ἢ αἵτησις τῆς συναπτῆς «ὑπὲρ τῶν ἀντλούντων καὶ ἀρρομένων εἰς ἁγιασμὸν οἴκων», καθὼς καὶ αἱ «ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸ καθάρισον ψυχῶν καὶ σωμάτων πᾶσι τοῖς χριστομένοις ἐξ αὐτοῦ» καὶ «ὑπὲρ τοῦ καταξιωθῆναι ἡμᾶς ἐμπλησθῆναι ἁγιασμοῦ διὰ τῆς τῶν ὑδάτων τούτων μεταλήψεως», ἢ δὲν ὑπάρχουσιν ὀλοτελῶς ἢ

δὲν κατέχουσι πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τοῖς διακονικοῖς τῶν Β **H**, ἐν τινι δὲ μέτρῳ καὶ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συναπταῖς τοῦ **Σ**_α, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου αἰτήσεις τῶν διακονικῶν τοῦ βαπτίσματος ἀπαντῶσι γενικῶς παρ' ἀπασι τοῖς χειρογράφοις. Ἐν τῷ **σ**_α ἐξ ἄλλου ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐπόμεναι αἰτήσεις «ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι τοὺς ἐν αὐτῷ βαπτιζομένους ὡς τοὺς φωστῆρας τοῦ οὐρανοῦ μὴ ἔχοντας σπίλον ἢ ρυτίδα. Ὑπὲρ τῶν ἐδρεπιζομένων εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα . . . ». ἐν δὲ τῷ **σ**₁ κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ σταυροῦ ψάλλεται δοξασιπκὸν «Μέγας ὁ σταυρὸς ἐφάνη ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ· καταβαίνουσι δοῦλοι τῆς ἀμαρτίας καὶ ἀναβαίνουσι τέκνα τῆς ἀφθαρσίας, δεύτερον φῶς λαβόντες καὶ τὸν μαργαρίτην Χριστὸν ἐνδυσάμενοι». Ἐπὶ πλέον οἱ κώδικες **H Π** περιλαμβάνοντες τὰ τρία ἀναγνώσματα ἀποκαλοῦσι ταῦτα ἀναγνώσματα τοῦ φωτισματος. Χαρακτηριστικώτατον ἐξ ἄλλου τυγχάνει, ὅτι κατὰ τὸν Β δὲν λαμβάνει χώραν βάπτισις τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ μετὰ τὴν εὐχὴν «Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς σου . . . » καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἐκφώνησιν «εὐθὺς ραντίζει ὁ ἱερεὺς τὸν λαὸν λέγων σὺν τῷ πλήθει τὸ τροπάριον ἦχος δ' Δεῦτε μιμησώμεθα . . . ».

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάταξις τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀγιασμοῦ προφανῶς παρουσιάζει ὁμοιότητα, ἐν πλείστοις δὲ καὶ ταυτότητα πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος. Διότι καὶ αὕτη χωρεῖ ἀπὸ τῆς συναπτῆς, ἄνευ παρεπιπτόντων ἀναγνωσμάτων ἐπὶ τὴν μυστικὴν εὐχὴν, μεθ' ἣν ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ εὐχὴ Μέγας εἰ Κύριε, ἥτις μέχρι σημείου τινὸς, πέραν τοῦ μέσου αὐτῆς ἐκτεινομένου εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ ἀγιασμῷ ἀναγινωσκομένην. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι τῆς πρώτης εὐχῆς προτάσσονται παρὰ τισι χειρογράφοις αἱ αὐταὶ διατάξεις, αἵτινες καὶ τῆς πρώτης εὐχῆς τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι. Οὕτω ἐν τῷ **Π**_α ἡ εὐχὴ ἐπιγράφεται «εὐχὴ λεγομένη μυστικῶς». Κατὰ δὲ τοὺς **Δ Ι Κ Q Δ L Σ** ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει καθ' ἑαυτὸν τὴν εὐχὴν ταύτην. Καὶ κατὰ τὸν **Σ**_α «ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν. Χρῆ δὲ γινώσκειν ὅτι οὐκ ἐκφωνεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἄμην καθ' ἑαυτὸν λέγει», συναφεῖς δὲ διατάξεις εὐρηγται καὶ ἐν τοῖς **Σ Σ**₁ I.

Κατὰ ταῦτα ἀπλῆ σύγκρισις τῶν δύο ἀκολουθιῶν πείθει ὅτι ἡ μία προῆλθεν ἐκ τῆς ἐτέρας, δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος, ὡς ἀναφερομένη εἰς μυστήριον οὐσιωδέστατον διεμορφώθη παλαιότερον, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ ἀγιασμοῦ τῶν θεοφανείων εἶνε αὐτὴ ἡ ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος μᾶλλον ἢ ἦττον ἐλαφρῶς τροποποιηθεῖσα. Ἄλλὰ τὰ κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἐνδείξεις πορίσματα ταῦτα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ὑπὸ ἐξωτερικῶν μαρτυριῶν, ἥδη ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ μετέπειτα χρονολογουμένων. Οὕτω ὁ ἱερεὺς Ἀβγούστινος ποιεῖται λόγον περὶ τῆς κρατούσης τότε πίστεως ἐπὶ τὰς θεραπευτικὰς ιδιότητας τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος ὁμιλῶν περὶ τινων συγχρόνων, του, οἱ ὁποῖοι ἔφερον τὰ τέκνα των ἵνα βαπτισθῶσι, προσδοκῶντες οὐχὶ τὰς ἐκ τοῦ

βαπτίσματος πνευματικᾶς χάριτος, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ ἡγιασμένῳ ὕδατι τοῦ βαπτίσματος ἴασιν τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ταῦτα ὑπέφερον, ἀλλὰ καὶ μαρτυρεῖ περὶ δύο προσώπων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ βάπτισμα αὐτῶν ἔλαβον αἰφνιδίως τὴν ἴασιν ἀπὸ νόσων ἀνιάτων¹. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἐκράτει ἡ πεποιθήσις, ὅτι διὰ τὰ πρόσωπα τὰ βαπτιζόμενα τοιαύτας ἐνεῖχεν ἰδιότητος τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, δὲν ἀπελείπετο παρὰ μικρὸν τι βῆμα, ὅπως τὸ ὕδωρ τοῦτο χρησιμοποιοῖται καὶ ὑπὸ τῶν ἤδη βεβαπτισμένων «εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος» καὶ εἰς «ἀποτροπὴν πάσης ἐπιβουλῆς ὄρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν» καὶ «πρὸς πᾶσαν ὀφέλειαν ἐπιτήδειον» καθ' ἃ ἀναφέρονται ἐν ταῖς αἰτήσεσι τῶν διακονικῶν τοῦ ἀγιασμοῦ. Πράγματι δὲ ἐν τῇ Δύσει μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Τουρώνης, ὅτι κολυμβήθρα τις, ἐγγὺς τῆς Σεβίλλης, ἐπληροῦτο θαυμασίως ἀφ' ἑαυτῆς ὕδατος διὰ τὰ κατὰ τὸ Πάσχα γινόμενα, ὡς συνήθως, βαπτίσματα, ἀφοῦ δὲ προηγουμένως ἐξωρρίζετο τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ ἐρραντίζετο διὰ χρίσματος, εἰς ἕκαστος ἀπεκόμιζεν ἐξ αὐτοῦ ἐν δοχείῳ εἰς φυλακτῆριον τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ εἰς προστασίαν τῶν ἀγρῶν ἢ ἀμπέλων του διὰ μέσου τοῦ ραντισμοῦ², ἐντεῦθεν δὲ εὐνόητος καὶ ἡ αἰτήσις τῶν διακονικῶν τοῦ ἀγιασμοῦ «ὑπὲρ τῶν ἀντλούντων καὶ ἀρουμένων εἰς ἀγιασμὸν οἴκων». Ὡσαύτως ὁ αὐτὸς μαρτυρεῖ ὅτι ἐν ταῖς γαλλικανικαῖς ἐκκλησίαις εἶχε γενικευθῆ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ λαμβάνωσιν οἱ πιστοὶ ὕδωρ ἡγιασμένον ἐκ τῆς κολυμβήθρας πρὶν ἢ λάβῃ χώραν ἐν αὐτῷ τὸ βάπτισμα τῶν φωτιζομένων.³ Ἐκ τῶν γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν διεδόθη ἡ συνήθεια αὕτη καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Δύσιν, ἐντεῦθεν δὲ «ordines romanae» (I καὶ VII), Γελασιανὰ εὐχολόγια καὶ Γρηγοριανὰ τοιαῦτα περιλαμβάνουσι διάταξιν, καθ' ἣν ὁ λειτουργὸς «ὄταν ἀναμείξῃ τὸ χρίσμα πρὸς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος ραντίζει ὑπὲρ τὴν κολυμβήθραν ἢ καὶ τὸν παριστάμενον λαόν. Τούτου γενομένου οἱ θέλοντες ἐκ τοῦ λαοῦ λαμβάνουσιν εὐλογίαν ἕκαστος ἐν τῷ δοχείῳ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕδατος, πρὶν ἢ οἱ μικροὶ βαπτισθῶσιν ἐν αὐτῷ, πρὸς ραντισμὸν τῶν οἰκῶν ἢ τῶν ἀμπέλων ἢ τῶν ἀγρῶν ἢ τῶν καρπῶν αὐτῶν». Τουναντίον ἡ λῆψις τοῦ ὕδατος ἐν ταῖς γαλλικανικαῖς ἐκκλησίαις ἐγένετο πρὸ τῆς εἰς τὴν κολυμβήθραν ἐκχύσεως τοῦ χρίσματος, μαρτυρεῖται δὲ ὅτι ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ Μ. Σάββατον καὶ κατὰ τὴν Πεντηκοστήν⁴. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν πάντων τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ δὲν γίνεται ἔκχυσις χρίσματος ἢ ἐλαίου ἐπορμιστοῦ ἐν τῷ ὕδατι τοῦ μεγ.

1. Epistol. 98 § 5. De civit. Dei I. XXII c. 8 § 4, 5.

2. Mirac. I. I c. 24. Ποβλ. καὶ Histor. Franc. I. VI c. 43.

3. Liber de gloria martyr. c. 23, Ποβλ. καὶ Vita S. Caesarii I. II, 14.

4. Ποβλ. τὰ ὑπὸ τῶν Yves des Chartres καὶ Γρατιανοῦ περιωθέντα capitularia ἐν Decret. I 112 Migne P. L. 161, 88 καὶ Decr. III, de consecr. IV, 126 Migne P. L. 187, 1839.

ἁγιασμοῦ, ἐπὶ πλέον δὲ μετὰ τὸν καθ᾿ἁγιασμόν τοῦ ὕδατος πρώτη πράξις τοῦ καθ᾿ἁγιασάντος αὐτὸν λειτουργοῦ εἶνε νὰ ραντίσῃ ὑπὲρ τὴν κολυμβήθραν καὶ τὸν παριστάμενον λαόν.

Ἄλλ' εἶνε ἤδη διηκριβωμένον, ὅτι τὸ τυπικὸν τῶν γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν ἐπηρεάσθη σοβαρῶς ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ λειτουργικῆς πράξεως. Ἰδιαιτέρως δὲ τὸ τυπικὸν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς ἐκκλησίας, λόγῳ τῆς εἰς αὐτὴν συρροῆς προσκυνητῶν ἐκ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ ὅποιοι ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς πατριδας τῶν μετέφερον τὰ κατὰ τὴν μητέρα τῶν ἐκκλησιῶν κρατοῦντα ἔθιμα, ἐπηρεάσε σοβαρῶς τὴν τελετουργικὴν πράξιν τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησιῶν. Φαίνεται δ' ὅτι ἐνωρὶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ εἰσήχθη ὁ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ἀναμνηστικὸς ἑορτασμοὸς τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ βάπτισις τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν θεοφανείων λαμβανόντων τὸ βάπτισμα κατηχουμένων. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ τῆς Ἀκουϊτανῆς Πουλχερίας, κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐπισκεψαμένης τοὺς ἁγίους τόπους, δὲν ἀναγινώσκόμεν τι περὶ τούτου, διότι τὸ τμήμα τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ περιείχοντο πιθανῶς τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν θεοφανείων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ἀπωλέσθη. Ὁ κατὰ τὸ 570 ὅμως ἐπισκεψάμενος τοὺς ἁγίους τόπους Ἀντωνῖνος¹ βεβαίῃ, ὅτι ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καὶ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐβαπτίσθη ὁ Κύριος, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν θεοφανείων μεγάλη ἀγροπνία ἐλάμβανε χώραν, συρρέοντος πυκνοτάτου πλήθους πιστῶν. Κατὰ τὴν τετάρτην δὲ ἡ πέμπτην ἀλεκτοροφωνίαν ἐτελεῖτο ὄρθρος, μετ' αὐτὸν δὲ ἡ θεία λειτουργία, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ὁ ἱερεὺς κατήρχετο ἐν τῷ ποταμῷ καὶ ἐπηκολούθει ἡ εὐλογία τοῦ ὕδατος. Ταύτης συντελεσθείσης, οἱ ἔχοντες πλοῖα Ἀλεξανδρινοὶ ἐνεβάπτιζον τὰ δοχεῖά των ἐν τῷ ἁγιασμένῳ ρεῖθρῳ τοῦ ποταμοῦ καὶ ἤντιλον ἁγιασμένον ὕδωρ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ραντίσωσι δι' αὐτοῦ τὰ πλοῖά των. Μετὰ τοῦτο ἐπηκολούθει τὸ βάπτισμα τῶν κατηχουμένων. Μόλις δὲ τοῦτο ἐπερατοῦτο, πάντες σχεδὸν οἱ παριστάμενοι πιστοὶ κατέβαινον εἰς τὸ ὕδωρ περιβεβλημένοι σινδόνας, τὰς ὁποίας ἔπειτα ἐφύλαττον ἵνα, ὅταν ἀπέθνησκον, ταφῶσι μετ' αὐτῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τούτων ἐξηγοῦνται εὐκόλως διάφοροι λεπτομέρειαι τῆς ἀκολουθίας τῶν θεοφανείων. Οὕτω ἡ ἐπιγραφή «Σωφρονίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων» ἡ κατὰ τὰ ἔντυπα ἐπὶ τῶν ἰδιομέλων τοῦ ἁγιασμοῦ ἐπιτεθειμένη, κατὰ δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 367 Ἱεροσολυμ. (τοῦ ἁγίου Σάββα) χειρόγραφον ἐπὶ τῆς ὄλης ἀκολουθίας ἡ τουλάχιστον τῆς εὐχῆς Μέγας εἰ Κύριε, ἀναφερομένη μαρτυρεῖ ἂν μὴ, ὅτι καὶ ἡ εὐχὴ Μέγας εἰ Κύριε προέρχεται ἐκ τοῦ Σωφρονίου, ὡς βασίμως ἠρνήθη ὁ Conybear, τουλάχιστον ὅμως, ὅτι ἡ τάξις καὶ τὸ τυπικὸν ἐν γένει τῆς ἀκολουθίας διεμορφώθη ἐν Ἱεροσολύμοις. Πράγματι δὲ οὐ μόνον τὰ ἰδιόμελα πιθανώτατα κα-

1. Itinerarium ἐν Itiner. Hierosolymitana, Editio P. Geyer ἐν τῷ Corpus ss. latin. τομ. 46, σελ. 166—167.

τάγονται ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων κωδίκων ἀκολουθουμένη τάξις, καθ' ἣν «μετὰ τὸ ἀπολύσαι τὴν θεῖαν λειτουργίαν οὐ λέγει ὁ διάκονος ἐν εἰρήνῃ προέλθατε, ἀλλ' εὐθὺς γίνεται ὑπὸ τοῦ ἀρχidiaκόνου συναπτή» (**P**) ἢ «μετὰ τὸ εἰπεῖν τὸν ἱερέα τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν ἐξερχόμεθα πάντες ἐν τῷ λουτρῷ» (**H Q K Λ O**) «ψάλλοντες τὸ φωνὴ Κυρίου» (**Ψ L ā Π e**), παρουσιάζεται ἐξ ὀλοκλήρου ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ προσκυνητοῦ Ἀντωνίνου ἀναφερομένην. Ἡ ταυτότης δ' αὕτη προσλαμβάνει ἰδιαίτερον σημασίαν, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ τέλεισις τοῦ ἀγιασμοῦ συνεδέθη καὶ μεθ' ἐσπερινοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς, ὁ κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ τῆς ἑορτῆς τελούμενος ἀγιασμὸς ὀρίζεται ἐν τῷ ἐντύπῳ, ὡς ἦδη εἴπομεν, νὰ τελῆται μετὰ τὸ πέρας τοῦ Ὁρθρου. Ἐπὶ πλέον διάφοροι ἐν τοῖς εἰρηνικοῖς αἰτήσεις ἐξηγοῦνται πληρέστατα, ὅταν τεθῆ ὡς δεδόμενον, ὅτι ἡ ὅλη τελετὴ καθιερώθη κατ' ἀπομίμησιν τῆς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπὸ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς ἐκκλησίας τελουμένης τελετῆς. Τοιαῦται αἰτήσεις εἶνε αἱ ἐπόμεναι: «ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι ἐξ ἁγίων ὑψωμάτων τὴν χάριν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου» (**Λ Ψ**) ἢ κατὰ τὸ ἐντυπον καὶ τοὺς πλείονας τῶν κωδίκων «τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου» (**Γ Δ Η Ι Κ Q Δ L O Σ υ**). Οἱ **B L** ἐμπεριέχουσι καὶ τὴν αἴτησιν «ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι αὐτὰ ὡς τὰ Ἰορδάνεια ρεῖθρα», ὁ δὲ **Ψ** «ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸ ρεῖθρον τοῦ Ἰορδάνου» καὶ ὁ **Σ**, «ὑπὲρ τοῦ . . εὐλογηθῆναι ἡμᾶς διὰ τοῦ νάματος τοῦ Ἰορδάνου τοῦ Κυρίου». Θὰ ἦτο βεβαίως πολὺ καὶ ἐν τῇ αἰτήσῃ «ὑπὲρ τῶν ἀντλούντων καὶ ἀρρομένων εἰς ἀγιασμὸν οἴκων» νὰ διδῶμεν ὑπαινιγμὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἰορδάνου ἀντλησιν, περὶ ἧς εἴπομεν ἄνωτέρω.

Ἄφ' ἑτέρου εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν ἐκείνης, καθ' ἣν συνεγράφη τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ Ἀντωνίνου ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος εἰς λόγον του εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα τοῦ Κυρίου, ὀμιλῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων συμβαινόντων, σημειοῖ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: «Αὕτη γὰρ ἔστιν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ἐβαπτίσαστο (ὁ Χριστὸς) καὶ τὴν τῶν ὑδάτων ἡγίασε φύσιν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἐν μεσονυκτίῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἅπαντες ὑδρευσάμενοι οἴκαδε τὰ νάματα ἀποτίθενται καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ὀλόκληρον φυλάττουσιν, ἄτε δὴ σήμερον ἀγιασθέντων τῶν ὑδάτων. Καὶ τὸ σημεῖον γίνεται ἐναργές, οὐ διαφθειρομένης τῆς τῶν ὑδάτων ἐκείνων φύσεως τῷ μήκει τοῦ χρόνου, ἀλλ' εἰς ἐνιαυτὸν ὀλόκληρον καὶ δύο καὶ τρία πολλάκις ἔτη τοῦ σήμερον ἀντληθέντος ὕδατος ἀκραιῶν καὶ νεαροῦ μένοντος»¹. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ μαρτυρία αὕτη παρουσιάζεται ἀόριστός πως, καθ' ὅσον δὲν δηλοῦται σαφῶς πόθεν οἱ χριστιανοὶ ὑδρεύοντο κατὰ τὴν νύκτα τῶν θεοφανείων, βεβαιοῦται δ' ἐξ ἄλλου γενικῶς, ὅτι ἡ τῶν ὑδάτων φύσις ἠγιασθη, διότι ὁ Ἰησοῦς ἐβαπτίσαστο. Ἐν τούτοις ὁ μετὰ ἐνενήκοντα μόλις ἔτη πα-

1. Migne 49, 366.

τριαρχεύσας ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῆς Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεύς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Θεοδώρου τοῦ Ἀναγνώστου¹, οὐ μόνον εὗρεν ἤδη καθιερωμένην «τὴν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐν τοῖς θεοφανεῖσι ἐπίκλησιν», ἀλλὰ καὶ ὤρριεν «ἐν τῇ ἐσπέρᾳ γίνεσθαι» ταύτην, τῇ τῆς παραμονῆς. Ἐκ τούτου δύναται νὰ συναχθῇ ὅτι καὶ ἡ ὑδρευσις τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὸ μεσονύκτιον τῶν θεοφανεῖων, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Χρυσόστομος, ἐγένετο μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀγιαζομένου διὰ τὸ βάπτισμα τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀθρόως προσερχομένων κατηγουμένων. Καθ' ὅσον εἶνε γνωστόν, ὅτι συνήθως κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς βαπτίσεως τῶν κατηγουμένων αἱ προβαπτισματικαὶ τελεταὶ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως ἤρχιζον ἀπ' ἐσπέρας, κατὰ δὲ τοὺς κανόνας τοῦ Ἰππολύτου² περὶ τὴν ἀλεκτοροφωνίαν ἤγοντο οἱ κατηγούμενοι ἐπὶ τὸ βάπτισμα, τοῦ ἀγιασμοῦ τοῦ εἰς ὃ ἐβαπτίζοντο ὕδατος λαμβάνοντος πιθανώτατα χώραν περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ὁ δὲ Πέτρος ὁ Γναφεύς, ὀρίζων ἵνα ἢ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπίκλησις γίνηται ἀπ' ἐσπέρας, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἔπραττε τοῦτο ἢ πρὸς εὐκολίαν τῶν χριστιανῶν καὶ λειτουργῶν, ἵνα ἐν πάσῃ μὲν ἀνέσει οἱ χριστιανοὶ ὑδρεύωνται, συνεχίζωνται δ' ἔπειτα αἱ προβαπτισματικαὶ τελεταὶ καὶ ἐπακολουθῇ τὸ βάπτισμα ἄνευ διακοπῆς τινος καὶ χωρὶς ν' ἀναμένωσιν οἱ ἔτοιμοι ἤδη νὰ λάβωσιν αὐτὸ κατηγούμενοι, ὅπως πιθανώτατα ἠνάγκαζεν αὐτοὺς πρότερον ν' ἀναμένωσιν ἢ ὑδρευσις τῶν χριστιανῶν ἢ προβαίνων πρῶτος αὐτὸς ἕως εἰς τὴν διάκρισιν καὶ εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο καθαγιασμῶν, τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ πρὸς ὑδρευσιν τῶν χριστιανῶν ὕδατος καὶ τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ πρὸς τὸ βάπτισμα τῶν κατηγουμένων ἀναγκαιοῦντος. Πάντως ὁ κατὰ τὸν 5'. αἰῶνα ἀκμάσας Σιλεντιάριος παρουσιάζει τὸν μέγαν ἀγιασμὸν ἐδλογοῦμενον οὐχὶ ἐν βαπτιστηρίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας εὐρυτάτῃ φιάλῃ³, ἣτις καὶ ἐμβάτης καὶ κολυμβίον καλεῖται ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν χειρογράφων.

Κατὰ ταῦτα ἐξηγεῖται πληρέστατα ἢ ἐν τοῖς παλαιοῖς χειρογράφοις διακρίσεις δύο ἀκολουθιῶν, τῶν ὁποίων ἢ μία μὲν προσομοιάζουσα μᾶλλον πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος ὀρίζεται νὰ τελεῖται «ἔσω ἐν τῷ ναῷ» ἢ ἑτέρα δὲ ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ μεσιαύλου. Ἔσω ἐν τῷ ναῷ τὸ κατ' ἀρχὰς ἤδη, ἐν τῷ προσηρημένῳ ἐν τῷ ναῷ βαπτιστηρίῳ, καθηγιαζέτο τὸ διὰ τὸ βάπτισμα τῶν κατηγουμένων ὕδωρ, ὅταν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἐκλιπόντων τῶν κατηγουμένων, ὁ διὰ τὸ βάπτισμα τούτων καθαγιασμὸς συνεκράθη πρὸς τὸν ἀγιασμὸν τοῦ ὕδατος τῶν θεοφανεῖων, ἐξηκολούθησεν ἢ ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος προελθοῦσα ἀκολουθία τοῦ ὕδατος τῶν θεοφανεῖων νὰ γίνηται ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ὡς ὀρίζεται ἐν τοῖς παλαιότεροις χειρογράφοις. Ὁ πρότερον δὲ πρὸς ὑδρευσιν γενικῆν τῶν πιστῶν γινόμενος ἐν

1. Ἐκκλ. Ἰστ. Β, 48 Migne 86, 208.

2. Κανὼν 112 Ἴδε ἐν Texte und Untersch. t. vi, Leipzig 1891.

3. Ἐκφρ. ἁγίας Σοφίας στιχ. 594—603, Migne 86.

τῇ φιάλῃ τοῦ μεσιαύλου κατὰ τὴν ἑτέραν ἀκολουθίαν ἁγιασμὸς τοῦ ὕδατος μετὰ τὴν ὡς ἄνω σύγκρασιν παρεμερίσθη καὶ βαθμηδὸν μετέπεσεν εἰς ἀχρησίαν, ἀντικατασταθεὶς πλήρως ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος διαμορφωθέντος καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος, ὅστις κατὰ προᾶξιν ὑπὸ τῶν νεωτέρων κωδίκων μαρτυρουμένην ἐκράτησε νὰ τελῆται ἐν τῇ φιάλῃ.

Τὰ ἴχνη ἐν τούτοις τῆς ὑπάρξεως δύο ἀκολουθιῶν ἁγιασμοῦ καὶ τῆς συγχωνεύσεως τούτων, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ προέλθῃ ἡ σημερινή, διακρίνονται καὶ ἀλλαχοῦ. Πρωτίστως ἡ ἀσυμφωνία τῶν διαφόρων κωδίκων, παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, περὶ τὰ διακονικά, τούτων μὲν ταύτας, ἐκείνων δ' ἐκείνας τὰς αἰτήσεις περιεχόντων, ὑποδηλοῖ ὅτι τὰ διακονικά ἢ ἡ συναπτὴ διαμορφωθῆ βαθμηδὸν, παρουσιάζει δὲ πιθανώτατον, ὅτι ὑπῆρχον καὶ διακονικά ἴδια διὰ τὴν ἐν τῇ φιάλῃ εὐλόγησιν, ὅπως ὑπῆρχον καὶ ἴδιαι ὑπὸ ἰδίαν ἐπιγραφὴν περιωθειῖσαι εὐχαί, κατὰ τὴν συγχώνευσιν δὲ τῶν δύο ἀκολουθιῶν τὰ διακονικά ταῦτα παρενεβλήθησαν εἰς τὰ διακονικά τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ βαπτίσματος. Τῆς παρεμβολῆς δὲ ταύτης ἄλλοτε παρ' ἄλλοις λαβούσης χώραν προσκλήθη ἡ ἀσυμφωνία τῶν κωδίκων.

Ἐπειτα κατὰ τὴν ἤδη ἰσχύουσαν προᾶξιν ὁ ἁγιασμὸς τῶν θεοφανείων τελεῖται δις, τῇ παραμονῇ καὶ αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς. Καὶ τῇ μὲν παραμονῇ τελεῖται κατὰ τὴν ἐν τῷ ἐντύπῳ Μηναιῶ διασωθειῖσαν διάταξιν μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας, τῇ ἡμέρᾳ ὁμοῦς τῆς ἑορτῆς τελεῖται μετὰ τὴν δοξολογίαν καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀπόλυσιν τοῦ ὄρθρου. Ἡ διάφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται πλήρως διὰ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι τῇ μὲν παραμονῇ ἐτελεῖτο τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος, ἵνα ἐξ αὐτοῦ ἀντλήσωσιν οἱ πιστοί, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς καθηγιαζέτο τὸ ὕδωρ διὰ τὸ βάπτισμα τῶν κατηγουμένων. Πράγματι τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο πάντοτε συνδεδεμένως μετὰ τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἐπηκολούθει αὐτῷ ἢ μικρὰ εἴσοδος καὶ τὰ ἀναγνώσματα τῆς λειτουργίας. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο ὁ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς νὰ γίνεται πρὸ τῆς θείας λειτουργίας, ὥστε αὕτη νὰ ἐπακολουθῇ ἀμέσως αὐτῷ. Τῇ παραμονῇ ὁμοῦς ὁ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος γινόμενος τὸ κατ' ἀρχὰς κατ' ἄλλην ἀκολουθίαν, ἣν διέσωσαν εἰς ἡμᾶς οἱ μνημονευθέντες κώδικες, καὶ ἐπὶ σκοπῷ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον νὰ ὑδρευθῶσιν οἱ πιστοί, ἐπηκολούθει αὐτοτελῶς. Ὅτε δὲ ἔπειτα ἡ τάξις τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος, ἢ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τελουμένη, τροποποιηθεῖσά πως ὑποκατέστησε τὴν παρεμερισθειῖσαν τῆς παραμονῆς ἀκολουθίαν, τότε διετηρήθη μὲν ἡ διάταξις ἢ ἀφορῶσα εἰς τὴν κατὰ διάφορον χρόνον τέλεσιν τοῦ ἁγιασμοῦ κατὰ τὴν παραμονήν, ὡς ἀκολουθία ὁμοῦς ἐκράτησε κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἡμέρας ἢ αὐτή.

Ὁ κατὰ τὴν παραμονὴν ἁγιασμὸς ὠρίσθη, ὡς εἴλομεν, ὑπὸ Πέτρου τοῦ

Γραφένος «ἐν τῇ ἐσπέρα γίνεσθαι». Πράγματι δὲ ἡ ἀκολουθία ὡς ἔχει, εἶνε οἷα διεμορφώθη κατὰ τὴν μεθ' ἐσπερινουῦ σύνδεσιν αὐτῆς ἢ τῇ παραμονῇ. Καὶ τοῦτο ἦτο ἐπόμενον, ἐφ' ὅσον ὁ πρὸς ὕδρευσιν τῶν πιστῶν ἀγιασμός ἦτο ὁ κατὰ τὴν παραμονὴν γινόμενος, μετὰ τῆς ἐκλείψεως δὲ τῶν κατηχομένων καὶ τῆς καταργήσεως τοῦ κατὰ τὴν ἑορτὴν βαπτίσματος αὐτῶν, ἐξήρθη ἢ κατὰ τὴν παραμονὴν διαμορφωθείσα ἀκολουθία. Ὅτι δὲ ἐν τοῖς διαφόροις χειρογράφοις πρόκειται περὶ ἀκολουθίας τῆς παραμονῆς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν διατάξεων τῶν κωδίκων, **Σ₆, αΨ** ὁμιλούντων περὶ νηστείας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καθὼς καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 978 κώδικος τοῦ Σινᾶ ποιουμένου λόγον περὶ τῆς λειτουργίας «τῆς αὔριον». Ἄλλ' ἐπὶ πλεον προσεκτικωτέρα ἐξέτασις πείθει, ὅτι πρόκειται περὶ ἀκολουθίας ἐντεταγμένης εἰς ἐσπερινόν, καὶ δὴ ἀπλοῦν καὶ μὴ συνδεδεμένον μετὰ θ. λειτουργίας. Ἵνα ἀντιληφθῶμεν τοῦτο, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἐκ τῶν τροπᾶριων τῶν ψαλλομένων κατὰ τὸν μέγαν ἀγιασμόν μόνον τὸ πρῶτον θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦτον συνταχθέν. Οὕτω οἱ μὲν παλαιότεροι κώδικες (**B Σ P** κ.λ.π.), ὡς ἤδη ἐσημειώσαμεν, οὐδὲν τροπᾶριον ἐμπεριέχουσιν· οἱ δὲ κώδικες **K L Σ₂ Σ₃ Σ₆** ν μόνον τοῦτο ἀναφέρουσιν· οἱ δὲ κώδικες **Γ Η Π ε σ₅** μετὰ τὸ τροπᾶριον τοῦτο σημειοῦσι «μετὰ τὸ τρισσεῦσαι αὐτὸ ψάλλομεν τρία ἀπὸ τῶν ἰβ ἤχος πλ. δ'», καὶ τὰ ἰβ ταῦτα εἶνε τὰ εἰς τὰς τέσσαρας ὥρας ἀνὰ τρία ψαλλόμενα· πράγματι δὲ τὰ ἕτερα τρία κατὰ τὸ ἔντυκον ψαλλόμενα ἐν τῷ ἀγιασμῷ εἶνε τὰ τρία τῆς πρώτης ὥρας. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὸ πρῶτον τροπᾶριον εἰσήχθη τὸ κατ' ἀρχάς, ἵνα ψάλλεται κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀγιασμοῦ μετάβασιν, καὶ δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ εἰσήχθη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἣν φέρει ἐν τῷ ἐντύπῳ ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Συνεπῶς ἡ ἀκολουθία τὸ κατ' ἀρχάς δὲν εἶχεν ἴδια τροπᾶρια. Τὰ ἀναγνώσματα αὐτῆς (τρία ἐκ τῆς Π. Δ. καὶ δύο ἐκ τῆς Κ. Δ.) ὑπενθυμίζουσι τὰ τοῦ ἐσπερινουῦ ἀναγνώσματα, ὁ δὲ ἐσπερινὸς τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν δὲν στερεῖται καὶ ἐκ τῆς Κ. Δ. ἀναγνωσμάτων. Τὰ ἐπακολουθοῦντα τοῖς ἀναγνώσμασιν εἰρηνικὰ ὑπέχουσι τὴν θέσιν τῆς ἐκτενοῦς. Πράγματι δὲ μορφήν ἐκτενοῦς ἔχει ἢ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο συναπτὴ κατὰ τοὺς παλαιότερους κώδικας (**B Σ₂ σ₅**) ὁ δὲ **Σ₆** διέσωσε καὶ μεταβατικὴν τινα μορφήν τῆς ἀκολουθίας. Κατὰ τὸν κώδικα τοῦτον μετὰ τὰ τρία ἀναγνώσματα ἐπακολουθεῖ συναπτὴ, καθ' ἣν ἀναγινώσκεται ἢ ὑπὸ τοῦ ἱερέως μυστικῆ εὐχὴ καταλήγουσα εἰς τὴν ἐκφώνησιν Ὅτι ἅγιος εἰ ὁ Θεός, ἐπακολουθεῖ τὸ Τρισάγιον καὶ τὰ ἐκ τῆς Κ. Δ. ἀναγνώσματα. Μετὰ ταῦτα ἔπεται ἐκτενής, ἢ συνήθης εὐχὴ τῆς ἐκτενοῦς καὶ τὸ προοίμιον μετὰ τῆς εὐχῆς Μέγας εἰ Κύριε. Ἄξιοσημείωτον, ὅτι ὁρίζεται νὰ ψάλληται τὸ Τρισάγιον καὶ οὐχὶ τὸ Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, διότι πρόκειται περὶ ἀκολουθίας τῆς παραμονῆς, καθ' ἣν δὲν ἦσαν εἰσέτι βεβαπτισμένοι οἱ κατηχομένοι. Συναφῶς καὶ ὁ **αΨ** ὁρίζει ὅτι, ὅταν δὲν εἶνε νηστεία κατὰ τὴν πα-

ραμονὴν τῶν Θεοφανείων ἦτοι ὅτε ἡ παραμονὴ πίπτει Σάββατον ἢ Κυριακὴν, τότε «πρῶτῷ μὲν λειτουργοῦμεν ὡς καθ' ἐκάστην Χρυσόστομον... ἔσπερας δὲ γίνεται ἡ ἀκολουθία τοῦ ἔσπερινου. Μετὰ δὲ τὰς προφητείας Τρισάγιον οὐ ψάλλομεν ἑξ ἑσπερινῶν διὰ τὸ μὴ τελεῖσθαι λειτουργίαν ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν προφητειῶν λέγεται τὸ προκείμενον τοῦ ἀποστόλου. Εἶτα τὸν ἀπόστολον καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Καὶ ἡ ἔκτενῆς. Μετὰ δὲ τὴν ἔκτενῆ ἔξερχόμεθα ἐν τῷ νάρθηκι, γίνεται ὁ ἀγιασμός». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Μηναίῳ ἡ ἀκολουθία τοῦ μεγάλου ἀγιασμοῦ εὗρηται ἐντεταγμένη ἐν ἔσπερινῷ. Μετὰ τὰ ἀναγνώσματα τοῦ ἔσπερινου παρεμπίπτει διάταξις περὶ τελέσεως τῆς θείας λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, παρεμβληθεῖσα πιθανώτατα μεταγενέστερον. Μεθ' ὃ ἔπεται ἡ ἀκολουθία τοῦ ἀγιασμοῦ, ἣ τινι ἐπακολουθοῦσιν, ὡς ἐν παντὶ ἔσπερινῷ ἑορτῆς, τὰ κατὰ τὴν Λιτὴν στιχηρὰ ἰδιόμελα καὶ εἶτα τὰ ἀπόστιχα τοιαῦτα, μεθ' ἃ ἡ ἀπόλυσις τοῦ ἔσπερινου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐξέλιξις τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀγιασμοῦ ἐχώρησεν ὡς ἑξῆς: Δύο ἀκολουθίαι διακεκριμέναι ἀλλήλων τὸ κατ' ἀρχάς, ἔσπερινῆ ἢ πρώτη, ἐωθινὴ ἢ δευτέρα. Ἡ δευτέρα ἤσκησεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς τελικῆς διαμορφώσεως τῆς πρώτης. Ἡ πρώτη εἶτα διαμορφωθείσα κατὰ τροποποίησιν τῆς τάξεως τῆς δευτέρας ἤσκησεν ὡς νεωτέρα ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης. Τοῦτο δὲ διαπιστοῦται καὶ ἐξ ἐνδειξεων ἐκ τοῦ Προλόγου.

Ἐκτὸς τῶν ἀξιοσημειώτως μεγάλων διαφορῶν, τὰς ὁποίας παρὰ τοῖς διαφοροῖς χειρογράφοις παρουσιάζει ἡ εὐχὴ αὕτη ἢ παρ' ἄλλοις μὲν χειρογράφοις ἐπιγραφομένη «Πρόλογος εἰς τὸ ὕδωρ τῶν Θεοφανείων» (Σ₃) ἢ «Πρόλογος τῶν ἁγίων θεοφανείων λεγόμενος πρὸ τοῦ Μέγας εἰ Κύριε» ἢ «Πρόλογος τῆς εὐχῆς τῶν ἁγίων θεοφανείων» (Σ₃) ἢ «Πρόλογος τοῦ ἁγίου Βασιλείου», (Σ₄), παρ' ἄλλοις δὲ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «Προοίμιον τῆς εὐχῆς τῶν ἁγίων θεοφανείων», ἐν τῷ Βαρβερινῷ κώδικι παρουσιάζεται ἐκ δύο τμημάτων σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων ἀποτελουμένη. Οὕτω οἱ μὲν πρῶτοι δέκα περίπου στίχοι (μέχρι τοῦ «καὶ νῦν ὑπεράγαθε») φέρουσι τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν, τὸ ὑπόλοιπον δὲ τμήμα ἐπιγράφεται «Ἐτερος πρόλογος». Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ πρόλογος ἢ τὸ προοίμιον διεμορφώθη βαθμηδὸν ἐπαυξηθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ διὰ προσθηκῶν γινομένων ὑπὸ διαφορῶν συγγραφέων, ἐντεῦθεν δὲ προέκυψαν τόσον τὸ πλῆθος τῶν διαφορῶν γραφῶν καὶ αἱ παρὰ τοῖς διαφοροῖς χειρογράφοις σοβαραὶ παραλλαγαὶ καὶ διαφοραὶ, ὅσον καὶ ἡ διάκρισις τῶν δύο προλόγων, ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν ὁποίων προῆλθεν ἐν τέλει ὁ εἰς Πρόλογος. Συγχρόνως ὁμως ἐνισχύεται καὶ ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ Πρόλογος οὗτος ἀπετέλει τὸ κατ' ἀρχάς ἰδιάζον γνῶρισμα τῆς ἀκολουθίας

1. Ὁ Σ₃ προβλέπει περὶ ἁσματικοῦ ἔσπερινου, ἐν ᾧ πάντοτε ἐψάλλετο τὸ Τρισάγιον.

τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος, τοῦ κατὰ τὴν παραμονὴν πρὸς ὕδρευσιν τῶν πιστῶν γινομένου. Σύντομος ἢ ἀκολουθία αὕτη, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μνημονευθείσης τάξεως τῶν παλαιότερων κωδίκων, τῶν διασωσάντων αὐτὴν, ἄφινεν ἀρκετὸν χώρον πρὸς τοποθέτησιν καὶ νέας τινὸς εὐχῆς ἢ καὶ προσφωνήσεώς τινος πρὸς ἔξαρσιν τῆς ἀγομένης ἑορτῆς. Τὸ ἐκτενὲς δὲ τοῦ διὰ τὸ βάπτισμα τῶν κατηχομένων ἁγιασμοῦ τοῦ ὕδατος, τοῦ κατὰ τὴν ἑορτὴν τελουμένου, καθίστα ὑπὸ τινα ἔποψιν ἀναγκαίαν τὴν συμπλήρωσιν ταύτην τῆς κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τελουμένης ἀκολουθίας, ἵνα μὴ ποτε εἰς τοὺς πολλοὺς ὁ κατὰ τὴν ἑσπέραν καθαγιασμὸς παρουσιάζεται ὑπολειπόμενος τοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἑορτὴν τελουμένου. Οὕτω προῆλθεν ὁ πρόλογος, ὁ ὁποῖος τὸ κατ' ἀρχὰς ἀνήκων, ὡς εἰκάζομεν, εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ κατὰ τὸν ἑσπερινὸν ἁγιασμοῦ, μετετέθη κατὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν ἁγίων θεοφανείων καὶ εἰς τὸν ἐκ τοῦ βαπτίσματος προελθόντα ἁγιασμόν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ δὲν ἀπαντᾷ παρ' ἅπασιν τοῖς χειρογράφοις, ἀλλὰ παραλείπεται ὑπὸ πολλῶν ἐκ τούτων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται, ὅτι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ ἀποδίδουσαι τὸν Πρόλογον εἴτε εἰς τὸν μ. Βασιλείου εἴτε εἰς τὸν Σωφρόνιον τῶν Ἱεροσολύμων, δὲν παρουσιάζονται ἀξιόπιστοι, ἐφ' ὅσον οὐχὶ ἐξ ἐνός ἀλλ' ἐκ πλείονων προῆλθεν ὁ Πρόλογος, Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι ὁ Πρόλογος κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος προῆλθεν ἐκ μιᾶς ἢ πλείονων ἑορταστικῶν προσλαλιῶν πανηγυρικῶν ἐχουσῶν χαρακτηριστὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἑορτὴν ἐκφωνηθεισῶν. Ὑπὲρ τούτου συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι μέγιστον μέρος τοῦ ὕμνου τούτου κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου εἰς τὸ Ἀρμενικὸν περιλαμβάνεται ἐν ὁμιλίᾳ εἰς τὰ Ἐπιφάνεια τοῦ κατὰ τὸ 875 μ. Χ. ἀποθανόντος καθολικοῦ τῶν Ἀρμενίων Ζαχαρίου, τὸ αὐτὸ δὲ τμήμα τοῦ Προλόγου περιλαμβάνεται ὁλόκληρον μετὰ τινων τροποποιήσεων καὶ ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων κατὰ τὸ Ἀρμενικὸν εὐχολόγιον. Ἐπὶ πλέον καὶ ἐν ὁμιλίᾳ τινὶ εἰς τμήν τῆς Παρθένου συνταχθεῖσιν ὑπὸ Θαδδαίου τινὸς ἢ ὑπὸ τινος μοναχοῦ Θεοδώρου ὑπάρχει τμήματι τῆς εὐχῆς ταύτης ὑποβεβλημένον εἰς ἐπεξεργασίαν ἵνα, καταστήσασαν αὐτὸ περισσότερον διηγησιμὸν καὶ κεκαλωπισμένον¹. Καθ' ὅσον δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ πομπώδους ὕφους τοῦ ὅλου Προλόγου οἱ χρόνοι τῆς συντάξεως αὐτοῦ δὲν δύνανται ν' ἀνακθῶσιν εἰς τὸν χρυσούν τῆς ἐκκλ. γραμματείας αἰῶνα, ἀλλ' εἰς ἐποχὴν μᾶλλον ἐγγίζουσαν τὴν τοῦ Σωφρονίου.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Conybear² ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ὕφους τοῦ Προλόγου στηριζόμενος ἀποκλείει ὀλοτελῶς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι οὗτος συνετάχθη εἰς τόσον μεταγενεστέρους χρόνους. Εἶνε ἐν τούτοις γεγονός, ὅτι ἡ εὐχὴ αὕτη δὲν συνυφαίνεται μετὰ βιβλικῶν χωρίων, ὡς συνήθως αἱ εὐχαὶ τοῦ τεταρτου

1. Conybear ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 182—190.

2. Αὐτόθι σελ. 187.

αἰῶνος, στερεῖται δὲ καὶ τῆς ἐμπνεύσεως ἣν παρουσιάζει αὐτὴ ἡ ἐπακρολουθοῦσα αὐτῇ εὐχὴ «Μέγας εἰ Κύριε» καὶ εἶναι προφανῆς ἡ διαφορὰ ἢ διακρίνουσα τὰς δύο ταύτας εὐχάς. Ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ Προλόγου προέχει μᾶλλον ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις, δὲν διακρίνει δὲ τις ἐν αὐτῇ θεολογικὸν βᾶθος καὶ εἰρμὸν ἰσχυρῶν ἰδεῶν, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ σύνθηδες χαρακτηριστικὸν τῶν παλαιωτέρων εὐχῶν. Διὰ τοῦτο κατ' οὐδὲν εἶνε ἀπίθανον ὁ Σωφρόνιος νὰ ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ἑορτὴν λόγον τινὰ πανηγυρικόν, ἐξ οὗ νὰ προῆλθεν ἂν μὴ ὄλος, τοῦλάχιστον μέρος τοῦ Προλόγου ἐκτενέστερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὁ Copybear παρουσιάζεται διατεθειμένος νὰ δεχθῆ ὡς ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Σωφρονίου προερχόμενον¹. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ ἐν τισὶ χειρογράφοις ἐπιγραφὴ, ἡ ἀποδίδουσα τοῦτον εἰς αὐτόν, νὰ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν τροπαρίων ὑπαρχούσης καὶ κατὰ τὸ ἔντυπον ἐπιγραφῆς, μετατεθείσης ἢ ἐπαναληφθείσης κατὰ λάθος τι τῶν ἀντιγραφῶν.

Ἡ ἐτέρα ἐπιγραφὴ ἢ ἀποδίδουσα τὸν Πρόλογον εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον προῆλθε φαίνεται, ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ἐξ ἧς καὶ ἡ τοῦ Βοδληϊανοῦ (Auct. E. 5, 13 πρβλ. καὶ Ἀρμεν. χειρόγραφον τοῦ Ι' αἰῶ. ἐν τῷ ἐν Βενετία ἀγ. Λαζάρῳ) ἐπιγραφῇ, ἡ ἐπικειμένη ἐπὶ τῆς ὅλης ἀκολουθίας καὶ ἔχουσα οὕτως: «Ἀκολουθία τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν ἁγίων Θεοφανείων» ποίημα Βασιλείου Νικαίας τῶν τῆς πατέρων». Τὸ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἤδη ὁ Μ. Βασίλειος συνέταξε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ, παρουσιάζεται ἀπίθανον. Τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅμως, ὅτι οὗτος εἶνε ὁ συντάκτης τῆς ἐπὶ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος ἀναγινωσκομένης εὐχῆς «Μέγας εἰ, Κύριε», μολονότι αὕτη ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Συριακοῦ εὐχολογίου τοῦ συγγραφέντος περὶ τὸ 1170 ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Σύρου², καθὼς καὶ ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶ. ἀκμάσαντος Ἰακώβου τοῦ Ἐδέσσης³ εἰς τὸν Πρόκλον, φαίνεται πιθανώτερον. Τοῦτο δέ, διότι ἡ εὐχὴ αὕτη εἶνε πράγματι μεγαληγόρος, συνυφαιμένη μετὰ χωρίων τῆς Γραφῆς, καθὼς καὶ αἱ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου εὐχαί, προδήλως δ' ὑπερέχει καὶ πασῶν τῶν ἄλλων εὐχῶν τοῦ Μεγ. ἁγιασμοῦ κατὰ τε τὸ ὕψος καὶ τὸ ὕψος τῶν νοημάτων. Ἐξ ἐτέρου ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ μαρτυρῶν ὅτι ἀπὸ τῆς σιωπωμένης παραδόσεως ἠλόγειτο τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος⁴, εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι, ἐφ' ὅσον κατὰ Γρηγόριον τον Ναζιανζηνὸν συνέγραψεν «εὐχῶν διατάξεις», ἀψηχολήθη καὶ μετὰ τὴν καθ' ἁγιαστικὴν τοῦ σπουδαιοτάτου μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος εὐχὴν.

1. Ὁ Copybear εἶνε διατεθειμένος νὰ δεχθῆ, ὅτι τὸ πολὺ πολὺ ἔργον τοῦ Σωφρονίου εἶνε ὁ ἐν τῷ Βαρβερινῷ προτασσόμενος πρῶτος πρόλογος ἦτοι ἀπὸ τοῦ «Τριάς ἄκτιστε...» μέχρι τοῦ «Ἐδόγητος εἰ Κύριε, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ... ἰδοὺ γὰρ ὁ τῆς ἑορτῆς ἕπεσθη ἡμῖν καιρὸς» μὴ συμπεριλαμβανομένου.

2. Colonna, Hydragiologia, sive de aqua benedicta Ρώμη 1586 σελ. 512 παρ. Assemani Biblioth. Orientalium τόμ. I σελ. 437.

3. Παρὰ Mai, Script. veter. nov. coll. X β 32—33.

4. Περὶ ἀγ. Πνεύματος κζ, 2.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν πρώτην εὐχὴν, τὴν μυστικῶς ἀναγινωσκομένην, κώδικές τινες (**Σ Π₂**) ἐπιγράφουσιν αὐτὴν ὡς ποίημα Γερμανοῦ πατριάρχου. Δεδομένου δ' ὅτι ὁ κώδιξ **Σ**, παρ' ᾧ τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἀνάγεται εἰς αὐτοὺς τοὺς Θον ἢ Ἴον αἰῶνας, ἡ μαρτυρία αὐτοῦ δὲν δύναται εὐκόλως νὰ παραμερισθῇ. Διότι ναι μὲν ἡ καθιέρωσις τῆς τελετῆς τοῦ μεγάλου ἀγιασμοῦ συμπίπτει εἰς χρόνους οὐχὶ πολὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε'. αἰῶνος ἀφισταμένους, ἀλλ' ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ πλήρης διαμόρφωσις αὐτῆς δέον νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς ἐποχὴν οὐχὶ μακρὰν τῆς τοῦ Γερμανοῦ.

Τέλος ὡς πρὸς τὴν ἐν τοῖς ὕδασι ἐμβάπτισιν τοῦ τιμίου σταυροῦ ἀξιωματώτα τυγχάνουσι τὰ ἐπόμενα:

Ὁ Β. οὐδὲν λέγει περὶ ἐμβάπτισεως τοιαύτης. Ἀπλῶς καὶ μόνον μετὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν εἰς τὴν καθαγιαστικὴν εὐχὴν ἐκφώνησιν σημειοὶ «Καὶ εὐθέως ραντίζει ὁ ἱερεὺς τὸν λαόν». Τοῦτο εἶνε σύμφωνον ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀρχῇ προᾶξιν, καθ' ἣν ὡς εἴρηται, μετὰ τὸν ἐπὶ τῷ βαπτισματι τῶν κατηγουμένων καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος, ἐρρᾶντιζεν ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ καθηγιασμένου ὕδατος ὑπὲρ τὴν κολυμβήθραν καὶ τὸν λαόν.

Ὁ Ι σημειοὶ ἀπλῶς, ὅτι ὁ ἱερεὺς «σφραγίζει τὰ ὕδατα μετὰ τοῦ τιμίου σταυροῦ σταυροειδῶς» καὶ ἐκφωνεῖ τότε τὸ Ἐν Ἰορδάνῃ. Συναφῆ προᾶξιν μαρτυροῦσι καὶ οἱ **Π, Δ L**, καθ' οἷς ὁ ἱερεὺς βαπτίζει τὸν σταυρὸν ἐκφωνῶν τὴν ἐπακολουθοῦσαν εἰς τὴν εὐχὴν ἐκφώνησιν. Ἡ ἐμβάπτισις τοῦ σταυροῦ κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην, τὴν ἐνσωματοῦσαν τὴν παλαιότεραν προᾶξιν, δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν τῆς διὰ τοῦ σταυροῦ καθαγιάσεως τοῦ ὕδατος.

Ὁ **Π³** διατάσσει κατὰδυσιν τοῦ σταυροῦ ἐκφωνοῦντος τοῦ ἱερέως «Δόξα τῇ ἀγίᾳ, ὁμοουσίῳ, ἀσυγγύτῳ, ἀδιαιρέτῳ καὶ ἀκατάληπτῳ Τριάδι πάντοτε . . . ». Καὶ ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἀφορᾷ εἰς ἀναπαραστάσιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου. Ταύτην παρουσιάζει ἀρκοῦντως εὐστόχως ὁ **Σ₆** διατάσσων «ὁ ἱερεὺς λαμβάνων τὸν τιμὸν σταυρὸν εὐλογεῖ τὰ ὕδατα λέγων· Βαπτίζεται ὁ Χριστὸς ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Βαπτίζει ὁ Ἰωάννης τὸν Κύριον, τὸν αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν. Βαπτίζεται ὁ Χριστὸς, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου». Οὐχὶ εὐστόχως ἡ ἀναπαραστάσις γίνεται ἐν τῷ **Σ₆**: «Εἶτα λαβὼν τοὺς σταυροὺς βαπτίζει λέγων· εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» Ὁ τύπος τῆς τριαδικῆς ἐπικλήσεως ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, ὡσὰν ὁ Χριστὸς ἦτο καὶ ἐν τῇ βαπτίσει αὐτοῦ ὁ εἷς ἐξ ἡμῶν καὶ ὡσὰν μὴ ἦτο αὐτὸς καὶ τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Τριάδος.

Ταῦτα διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἁγίων θεοφανείων» κατὰ τὸν Βυζαντινὸν τύπον. Ἡ ἀκολουθία αὕτη ὅμως εὑρεται οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Σύροις Ἰακωβίταις, καὶ τοῖς Κόπταις καθὼς καὶ

παρὰ τῇ Αἰθιοπικῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ἐκκλησίᾳ κρατούντων εἴπομεν ἤδη ἱκανά.

Προσθέτομεν δὲ μόνον ἤδη, ὅτι ἐκτὸς τοῦ Προλόγου, ἡ κατὰ τὸ Ἀρμενικὸν εὐχολόγιον ἀκολουθία περιέχει καὶ τὴν εὐχὴν Μέγας εἰ Κύριε, καθὼς καὶ τὴν ταύτη ἐν τῷ ἑλληνικῷ εὐχολογίῳ ἐπακολουθοῦσαν δευτέραν σύντομον εὐχὴν. Ἐπακολουθεῖ ὁμοῦς ἐν τέλει ἐγγυσις καὶ ἁγίου μύρου ἐν τῷ ἁγιασθέντι ὕδατι, προελθοῦσα προδήλως ἐκ τῆς καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ἐπικρατήσεως ἀπὸ χρόνων ἀκαθορίστων πράξεως, ὅπως πρὸ τῆς ἐν τῷ εὐλογηθέντι ὕδατι καταδύσεως τοῦ φωτιζομένου ἐγγέεται ἐν αὐτῷ ἅγιον μύρον.

Ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ τῶν Ἰακωβιτῶν ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ταύτῃ καὶ ἡ εὐχὴ Μέγας εἰ Κύριε, προδήλως ἐκ μεταφράσεως ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου προελθοῦσα. Παρὰ δὲ τῆς Κόπταις ἦτο μὲν ἄγνωστος ἡ ἀκολουθία περὶ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶ., ὡς ἐμφαίνεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκμάσαντος Ἰακώβου τοῦ Ἐδέσεως¹, εἰσαχθεῖσα ὁμοῦς κατὰ χρόνους ἀκαθορίστους περιέχει τὴν εὐχὴν Μέγας εἰ Κύριε προελθοῦσαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, οὐχὶ ἐκ τῆς Συριακῆς μεταφράσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου. Ἡ εὐχὴ δ' αὕτη ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον μέρος τῆς ἀκολουθίας, ἐλλείποντος τοῦ Προλόγου, καὶ προτασσομένων αὐτῆς ἀναγνωσμάτων βιβλικῶν καὶ διακονικῶν εἰλημμένων ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀκολουθίας τῆς εὐλογίας τοῦ Νείλου. Ἐν τῇ Αἰθιοπικῇ ἐκκλησίᾳ τελεῖται ἡ ἀκολουθία καὶ μετ' αὐτὴν κατὰ πλήθη οἱ πιστοὶ λούονται εἰς τὸ ἁγιασθὲν ὕδωρ. Εἰς χρόνους μεναγενεστεροῦς, καθ' ἃ βεβαιοὶ ὁ Renaudot² εἰς τὸ τοιοῦτον λουτρὸν ἀπεδόθη πεπλανημένως ἡ ἔννοια ἀληθοῦς βαπτίσματος.

(Συνεχίζεται)

1. Παρὰ Mai ἐνθ' ἄν. σελ. 32.

2. Perpétuité de la foi sur les sacrements ἔκδοσις Migne 1841 τόμ. III στήλ. 755—757.